

Filip Škiljan

(Institut za migracije i narodnosti, Zagreb)

VJERSKI PRIJELAZI S PRAVOSLAVNE NA RIMOKATOLIČKU VJEROISPOVIJEST NA PODRUČJU VAŠČANSKOG ARHIĐAKONATA (VIROVITICA, SLATINA, ORAHOVICA, NAŠICE) U VRIJEME NDH (1941.-1945.)

UDK 261.7(497.5)“1941/1945“

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 14. 3. 2017.

Autor u radu donosi podatke o vjerskim prijelazima s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest na području Vašćanskog arhiđakonata (Virovitica, Slatina, Orahova, Našice) tijekom Drugog svjetskog rata. Tekst je nastao na temelju arhivske građe iz Nadbiskupijskog arhiva u Zagrebu i Hrvatskog državnog arhiva. Autor zaključuje na temelju poimeničnog popisa prijelaznika da je najveći broj molbi za prijelaz s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest podnesen u 1941. i 1942. Nakon osnivanja Hrvatske pravoslavne crkve broj molbi za vjerske prijelaze naglo se smanjio. Prema poimeničnom popisu koji je nastao na temelju Urudžbenog zapisnika Nadbiskupskog duhovnog stola, najveći broj prijelaza bio je u župama Slatina, Orahova i Našice, dok je prema izvještajima pojedinih misionara najveći broj prijelaza učinjen na području župe Voćin.

Ključne riječi: vjerski prijelazi, Srbi, Drugi svjetski rat, Nezavina Država Hrvatska, Virovitica, Slatina, Našice, Orahova

Uvod

Područje Vašćanskog arhiđakonata obuhvaća teritorij nekadašnjih, predratnih kotareva Našice, Podravska Slatina i Virovitica te dvije župe u đurđevačkoj Podravini (Turnašica i Stari Gradac). Radi se o istočnom dijelu Zagrebačke nadbiskupije koji duboko zadire u Slavoniju prema Đakovačkoj biskupiji. Područje Vašćanskog arhiđakonata bilo je u razdoblju prije Drugog svjetskog rata etnički i vjerski iznimno mješovito. Na tome su području živjeli Hrvati, Srbi, Slovaci, Nijemci, Mađari, Česi i Židovi, a navedeni narodi su

po vjeroispovijesti bili rimokatolici, pravoslavni, židovi i starokatolici. Prema popisu iz 1931., na području kotara Virovitica živjelo je 39.152 stanovnika. Od toga je bilo 9.873 pravoslavaca (25,2 %) i 28.798 rimokatolika (73,5 %). Na području kotara Slatina bilo je, prema istom popisu, 45.695 stanovnika. Od toga je pravoslavnih bilo 20.232 (44,2 %) te 24.294 rimokatolika (53,1 %), a na području kotara Našice od ukupno 50.792 stanovnika bilo je 10.764 (21,19 %) pravoslavnih i 37.114 (73,07 %) rimokatolika.

Stradanje Srba na području Vašćanskog arhiđakonata u vrijeme Drugog svjetskog rata

Na području Vašćanskog arhiđakonata stradanje Srba započelo je već u travnju 1941. godine. Prvo stradanje Srba na području ovog dijela Slavonije bilo je već 26. travnja 1941., kada su ustaše uhapsili 9 stanovnika sela Petrovac i odveli ih prvo u Mikleuš, pa u Novu Bukovicu, a zatim u Osijek, odakle se nisu više vratili. Jedan od oblika terora koji su ustaše provodili nad srpskim stanovništvom bilo je i organizirano prisilno iseljavanje Srba iz NDH. Budući da su na području virovitičkog, slatinskog i našičkog kraja bile vrlo gusto raspoređene kolonije solunskih dobrovoljaca, koji su bili prvi na udaru ustaških vlasti, u lipnju i srpnju 1941. organizirana su masovna prisilna iseljavanja Srba iz tih kolonija direktno u Srbiju. Samo s područja slatinskog kotara prisilno je iseljeno tijekom Drugog svjetskog rata 4.715 osoba, dok je s područja Virovitice i okolice u istom razdoblju prisilno iseljeno 1.195 domaćinstava (oko 6.815 osoba). Najviše iseljenih je bilo upravo u lipnju i srpnju 1941., dok su kasnija prisilna iseljavanja preko sabirnih iseljeničkih logora u Capragu, Bjelovaru i Požegi bila znatno manjeg intenziteta, pa je tako s područja Virovitice preko sabirnih logora prisilno iseljeno 736 osoba, s područja Slatine 218, a s područja Našica 397 osoba.¹ Prisilno su iseljeni i pravoslavni svećenici iz sela virovitičkog, slatinskog i našičkog kraja, uglavnom preko logora u Capragu, a dio ih je u Srbiju pobjegao prije hapšenja. Zbog partizanskih akcija na području papučkog prigorja, u siječnju 1942. ustaše su upali u selo Kometnik, nedaleko od Vočina, i ondje počinili najveći zločin na području slatinskog kraja nad srpskim seljacima.²

¹ Više o prisilnim iseljavanjima Srba na području Vašćanskog arhiđakonata i NDH vidi u: Filip Škiljan, *Organizirana prisilna iseljavanja iz NDH* (Zagreb, 2015); F. Škiljan, »Stradanje Srba, Roma i Židova u virovitičkom i slatinskom kraju 1941. i početkom 1942.«, *Scrinia Slavonica* 10 (2010), 341-365; Marica Karakaš Obradov, *Novi mozaici nacija u novim poredcima. Migracije stanovništva na hrvatskom području tijekom Drugog svjetskog rata i poraća*, (Zagreb 2014.).

² Prema popisu žrtava koncentracijskog logora Jasenovac, koji su sačinili djelatnici Spomen-područja Jasenovac, u logorima Jasenovac i Stara Gradiška između 1941. i 1945. godine s područja slatinskog kraja stradalo je 1.086 osoba (od toga 397 Srba), s područja Virovitice je stradala 981 osoba (od toga 134 Srba), s područja Orahovice 220 osoba (od toga 106 Srba) i

O odnosu NDH i Rimokatoličke crkve pisano je već na više mjesta, pa stoga ovdje navodim literaturu u kojoj je moguće naći više o toj problematici.³ U ovom članku interes će biti poklonjen upravo vjerskim prijelazima s

s područja Našica 595 osoba (od toga 123 Srba). Broj stradalih u logorima Jasenovac i Stara Gradiška po današnjoj administrativnoj podjeli izgleda ovako: grad Virovitica - ukupno 214 (Srba 56), grad Slatina - ukupno 172 (Srba 20), grad Našice - ukupno 156 (Srba 27), grad Orahonica - ukupno 61 (Srba 11), općina Špišić Bukovica - ukupno 78 (Srba nema), općina Gradina - ukupno 308 (Srba 7), općina Lukač - ukupno 8 (Srba nema), općina Suhopolje - ukupno 373 (Srba 71), općina Mikleuš - ukupno 8 (Srba 3), općina Čadavica - ukupno 278 (Srba 43), općina Voćin - ukupno 343 (Srba 313), općina Sopje - ukupno 232 (Srba 14), općina Nova Bukovica - ukupno 53 (Srba 4), općina Čačinci - ukupno 16 (Srba 4), općina Crnac - ukupno 131 (Srba 87), općina Zdenci - ukupno 12 (Srba 4), općina Donja Motičina - ukupno 3 (Srba 3), općina Koška - ukupno 73 (Srba nema), općina Đurđenovac - ukupno 66 (Srba 11), općina Feričanci - ukupno 70 (Srba 10) i općina Podgorač - ukupno 227 (Srba 72). Dakle, s područja Vašćanskog arhidakonata stradalo je 760 Srba od sveukupno 2.882 stradalih s tog teritorija u Jasenovcu. Za podatke koje sam dobio 29. prosinca 2016. godine zahvaljujem prof. Đorđu Mihoviloviću, kustosu u Spomen-području Jasenovac. Prema rezultatima do kojih su došli istraživači iz Muzeja žrtava genocida u Beogradu na temelju popisa žrtava iz 1964. godine vidljivo je da je veliki broj žrtava u Drugom svjetskom ratu na području Vašćanskog arhidakonata bio srpske nacionalnosti. Na području Slatine od 3.743 žrtava stradalih između 1941. i 1945. njih 2.472 bili su Srbi, na području Orahovice od 1.090 žrtava 756 su bili Srbi, na području Našica od 1.946 žrtava 898 su bili Srbi, a na području Virovitice od 2.057 žrtava 878 su bili Srbi. <http://www.muzejgenocida.rs>. Prema istraživanjima dr. Zdravka Dizdara o stradanjima zatočenika iz logora Danica uglavnom u logoru Jadovno vidljivo je da su od 18 stradalih s područja Virovitice njih 16 bili Srbi, a od 13 stradalih s područja Slatine svi su bili Srbi. Zdravko Dizdar, »Ljudski gubici logora 'Danica' kraj Koprivnice 1941. – 1942.«, *Časopis za suvremenu povijest*, sv. 2 (2004.), 388-389.

³ Više o prijelazima i odnosu NDH i Rimokatoličke crkve vidi u: Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918. – 2008.* (Zagreb, 2008); Jozo Tomasevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941. – 1945. Okupacija i kolaboracija* (Zagreb, 2010); Jure Krišto, *Sukob simbola. Politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* (Zagreb, 2001); Nevenko Bartulin, »Ideologija nacije i rase: ustaški režim i politika prema Srbima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. – 1945.«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 39 (2007), 228-229; J. Krišto, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941. – 1945.*, knjiga 1-2 (Zagreb, 1998); Veljko Đ. Đurić, *Prekrštavanje Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Prilozi za istoriju verskog genocida* (Beograd, 1991); Sima Simić, *Prekrštavanje Srba za vreme Drugog svetskog rata* (Titograd, 1958); Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i NDH* (Zagreb, 1978); F. Škiljan, »Prevjeravanje Srba na području sjeverozapadne Hrvatske 1941. i 1942. godine«, *Tokovi istorije* 1/2014, 135-173; F. Škiljan, »Vjerski prijelazi s pravoslavne na rimokatoličku i grkokatoličku vjeroispovijest na području kotara Križevci u vrijeme NDH«, *Cris*, XVII/1 (2015), 97-107; F. Škiljan, »Vjerski prijelazi s pravoslavne na rimokatoličku i grkokatoličku vjeroispovijest na području kotareva Pakrac i Daruvar između 1941. i 1945.«, *Zbornik Janković* 1 (2015), 101-122; F. Škiljan, »Vjerski prijelazi s pravoslavne na rimokatoličku i grkokatoličku vjeroispovijest u Podravini između 1941. i 1945. godine«, *Podravina* 15/29 (2016), 168-179; F. Škiljan, »Vjerski prijelazi s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest u NDH (1941.-1945.) na području arhidakonata Svetačje (Novska, Nova Gradiška, Oriovac)«, *Kultura polisa* XIII/31 (2016), 185-202. Treba ukazati da su djela Sime Simića i Veljka Đurića napisana tendenciozno i politički obojeno. Iako i jedan i drugi donose prijepise izvornih dokumenata o slučajevima prelaženja s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest te izjave svjedoka o okolnostima pod kojima su učinjeni vjerski prijelazi, njihovi komentari pojedinih povijesnih događanja nemaju historiografsku

pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest koji su obavljani tijekom Drugog svjetskog rata na području Vašćanskog arhidakonata (kotareva Virovitica, Slatina i Našice).

Vjerski prijelazi s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest na području Vašćanskog arhidakonata u vrijeme NDH

Iz dvaju narednih popisa, od kojih je prvi načinjen na temelju Urudžbenog zapisnika Nadbiskupskog duhovnog stola između 1941. i 1945., a drugi na temelju izvještaja koje su rimokatolički župnici podnosili Nadbiskupskom duhovnom stolu 1944. godine, jasno je vidljivo da je veći broj pripadnika pravoslavne vjeroispovijesti na području Vašćanskog arhidakonata na rimokatoličku vjeroispovijest u najvećoj mjeri prešao u prvoj godini uspostave NDH, između srpnja i prosinca 1941., i to najmanje njih 4.826. Iz popisa župa vidljivo je da je najveći broj prijelaznika s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest 1941. godine bio u župi Slatina, njih 2.021. Iako se broj onih koji su prešli na rimokatoličku vjeroispovijest, a koji se navode u popisu Urudžbenog zapisnika Nadbiskupskog duhovnog stola, ne podudara s brojem koji donose župnici u izvještaju iz 1944. godine Nadbiskupskom duhovnom stolu, evidentno je da je župa u Slatini bila jedna od župa u kojoj je bilo najviše prijelaznika s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest. Tako je slatinski župnik podnio izvještaj Nadbiskupskom duhovnom stolu da je na području župe Slatina prešlo 820 osoba s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest.⁴ Slična, pa i veća neslaganja postoje i kod župa u Feričancima, Našicama, Podgoraču, Čačincima i Crncu, dok se izvještaji župa u Bokšiću, u Voćinu i u Virovitici makar približno podudaraju. U izvještajima župnika javljaju se i dvije župe (u Gačiću i u Gornjem Miholjcu) koje su za prijelaznike na rimokatoličku vjeroispovijest osnovane na mjestu nekadašnjih pravoslavnih parohija. Prema popisu iz Urudžbenog zapisnika Nadbiskupskog duhovnog stola jasno je vidljivo da je najveća frekvencija vjerskih prijelaza na području Vašćanskog arhidakonata bila upravo između srpnja 1941. i travnja 1942. Nakon toga razdoblja bilo je vrlo malo prijelaza, pa tako nemamo zabi-

vrijednost. Djelo Fikrete Jelić-Butić donosi tek osnovne podatke o vjerskim prijelazima, a treba ukazati na ograničenja historiografskih zaključaka zbog vremena u kojem je Jelić-Butić stvarala. Djelo Joze Tomasevicha donosi u nekim svojim dijelovima i nekritičko prihvaćanje narativa vodećih osoba komunističkog režima, ali autor donosi i vrlo zanimljive i vrijedne informacije o okolnostima dobivanja podataka o vjerskim prijelazima nakon Drugog svjetskog rata. Historiografski je posebno vrijedno djelo Jure Krište, koji u svojim člancima i knjigama donosi detaljne podatke o tome kakva je bila uloga države, a kakva uloga Rimokatoličke crkve prilikom podnošenja molbi za vjerski prijelaz, odobravanja molbe i konačno obavljanja samog čina vjerskog prijelaza. Njegovi su radovi pisani na temelju izvornog arhivskog gradiva. Filip Škiljan na temelju izvorne arhivske građe u svojim radovima donosi informacije o broju molbi podnesenih za vjerski prijelaz na području pojedinih župa.

⁴ Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu (dalje NAZ), Nadbiskupski duhovni stol, 2658/1944.

Iježen niti jedan vjerski prijelaz s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest na tome području u posljednje dvije godine rata, 1944. i 1945., te tek devet prijelaza u 1943. godini, što pokazuje da je u razdoblju nakon osnutka Hrvatske pravoslavne crkve broj vjerskih prijelaza s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest bio gotovo zanemariv. Također, valja istaknuti da su masovniji prijelazi na ovom području bili tek u nekim župama, poput našičke župe, župe u Slatini, župe u Voćinu, župe u Podgoraču, župe u Sopju, župe u Čađavici, župe u Orahovici i župe u Crncu. U ostalim župama bio je manji broj prijelaza te su molbe koje su pravoslavni vjernici podnosili Nadbiskupskom duhovnom stolu bile pisane najčešće pojedinačno ili za pojedine obitelji. Specifični su slučajevi kod župa u Voćinu, Slatini i u Orahovici, gdje su vjerski prijelazi bili toliko masovni da poimenično nisu ni zavedeni u knjigama prijelaza, odnosno u dokumentima Nadbiskupskog duhovnog stola.

Tablica 1. *Popis vjerskih prijelaza s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest po župama prema popisu iz Urudžbenog zapisnika Nadbiskupskog duhovnog stola*

Župa	1941.	1942.	1943.	1944.	1945.	Ukupno
Bokšić	21	1	0	0	0	22
Crnac	514	6	0	0	0	520
Čačinci	0	0	0	0	0	0
Čađavica	9	348	1	0	0	358
Đurđenovac	139	0	1	0	0	140
Feričanci	34	0	0	0	0	34
Našice	867	18	3	0	0	888
Nova Bukovica	654	3	0	0	0	657
Orahovica	123	779	0	0	0	902
Podgorač	10	270	0	0	0	280
Podravska Moslavina	0	0	0	0	0	0
Čabuna	0	0	0	0	0	0
Gradina	40	32	0	0	0	72
Lukač	26	0	0	0	0	26
Slatina	2021	28	1	0	0	2050
Sladojevci	1	0	0	0	0	1
Sopje	34	300	0	0	0	334
Stari Gradac	4	0	0	0	0	4
Suhopolje	143	26	0	0	0	169
Špišić-Bukovica	1	0	0	0	0	1
Turnašica	9	8	0	0	0	17
Virovitica	102	25	3	0	0	130
Voćin	74	6	0	0	0	80
Ukupno	4826	1850	9	0	0	6685

Tablica 2. *Popis prijelaznika prema izvještajima župnika Nadbiskupskom duhovnom stolu iz 1944. godine*⁵

Župa	Broj prijelaznika s pravoslavne vjeroispovijesti na rimokatoličku do 1944. godine
Bokšić	20
Crnac	1673
Čačinci	323
Čadavica	164
Đurđenovac (do 25. veljače 1942.)	131 ⁶
Feričanci	410
Gačićište (novoosnovana prijelaznička župa)	488
Gornji Miholjac (novoosnovana prijelaznička župa)	486
Našice	oko 1500
Podgorač	210
Slatina	820
Turnašica	3
Virovitica	102
Voćin	58 ubilježeni i 765 neubilježeni

Pojedinačni prijelazi s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest na području Vašćanskog arhidakonata

Župnici su, nakon što bi dobili potrebne dokumente od pravoslavnih vjernika radi vjerskog prijelaza na rimokatoličku vjeroispovijest, a među kojima se nalazila i potvrda državnih vlasti da pojedinac smije prijeći na rimokatoličku vjeroispovijest koju su izdavale kotarske i općinske vlasti, podnosili molbe Nadbiskupskom duhovnom stolu u Zagrebu. U virovitičkom *Hrvatskom tjedniku* objavljujvana su imena onih koji su prelazili s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest te Židova pokrštenih tijekom srpnja i kolovoza 1941., zato da bi se ukazalo na pojedince koji su uradili takav korak, a bili su poznati gotovo svima u malim sredinama poput Virovitice.⁷ Iz dokumentacije koja nam je sačuvana u Nadbiskupijskom državnom arhivu u Zagrebu vidljivo je da je bilo mnogo pojedinačnih molbi za vjerski prijelaz.

Jedan od ranijih prijelaza bio je onaj Ane Vukadinović, koja je već početkom lipnja od župnika u Našicama tražila za sebe i svoju obitelj vjerski

⁵ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 2658/1944.

⁶ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 1984/1942; 156-Interdijecezalni vjerski odsjek (dalje IVO)-1942.

⁷ Vidi: *Hrvatski tjednik*, br. 29, 19. srpnja 1941., 4; br. 30, 26. srpnja 1941., 4; br. 31, 2. kolovoza 1941., 3; br. 32, 9. kolovoza 1941., 3; br. 33, 15. kolovoza 1941., 3.

prijelaz s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest. Njezin suprug Božo Vukadinović strijeljan je kao talac 12. svibnja 1941. nakon pogibije jednog njemačkog vojnika. Očito se Ana osjećala nesigurno kao udovica pa je željela osigurati sebe i svoju djecu Angelinu, Svetu, Stevu i Vuku od mogućeg progona. Da ne bi morala platiti taksu za prijelaz za sebe i svoju djecu, Ana je uspjela dobiti od općinskog poglavarstva u Našicama i potvrdu o siromaštvu.⁸

Molbu za prijelaz na rimokatoličku vjeroispovijest Milana Olbine, rođenog u Krbavici u Lici, a u našičkom kraju nastanjenog očito zbog zaposlenja, župnik u Našicama potkrijepio je ovim riječima: »Molitelj je redovito bio kao financ u katoličkim mjestima, gdje je učio poznavati katoličku vjeru, te polazio u katoličku crkvu. Bio je uvijek snošljiv i nije se isticao sa srpstvom i pravoslavljem.« Olbina je očito pokušao sačuvati radno mjesto financa, a i spasiti se od prisilnih iseljavanja iz toga dijela Slavonije, koja su započela već tih dana. S njim je na rimokatoličku vjeroispovijest prešla i čitava njegova obitelj.⁹

Slučaj Budimira Klačnje iz Našica bio je za našičkog župnika »teže vrsti«, jer ovu su obitelj »gonili ustaše«, kako piše našički župnik. Klasifikacija »teže vrsti« bila je u tom slučaju zbog činjenice da su Klačnja i njegova nevjenčana supruga živjeli zajedno, imali djecu, a ona je još k tome bila otpadnica s rimokatoličke vjeroispovijesti. Suprug Marije Perković, Klačnjine nevjenčane supruge, bio je živ, a Marija je tvrdila da je djecu, iako ih je krstila u pravoslavnoj crkvi, odgajala kao rimokatolike. Našički župnik zaključuje kako je vidjevši djecu shvatio da su ona »pitoma i nesrpskog izgleda« te je preporučio da se »svih pet duša« primi u rimokatoličku crkvu, jer će ih se na taj način spasiti »da ne idu u protestante«.¹⁰

Molba đurđenovačkog župnika za Milana Bubnja, radnika u našičkoj tvornici. i njegovu djecu i suprugu ne bi bila neobična da Milan u vrijeme Kraljevine Jugoslavije nije bio pripadnik četničkog udruženja. Đurđenovački župnik ga usprkos tome želi prevesti zajedno s obitelji na rimokatoličku vjeroispovijest te piše Nadbiskupskom duhovnom stolu da spomenuti »nije činio nikome ništa«, već je bio »radi zaposlenja« u tom društvu te kako sada »mnogi s negodovanjem prate što i on prelazi na našu vjeru«. Očito đurđenovačkom župniku nije bilo lako objasniti kako to da prevodi i bivše četnike na rimokatoličku vjeroispovijest, ali je evidentno želio pomoći čovjeku koji je u to vrijeme progona Srba bio sasvim sigurno egzistencijalno ugrožen. Nadbiskupski duhovni stol odobrio je ovaj prijelaz.¹¹

⁸ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 6082/1941.

⁹ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 6106/1941.

¹⁰ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 6820/1941.

¹¹ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 7081/1941.

U Virovitici je krajem lipnja 1941. na rimokatoličku vjeroispovijest prešla Jelka Šmolo koja je bila udana za Dragutina Šmolu, rimokatolika s kojim je imala dijete kršteno u rimokatoličkoj crkvi. Kao razlog prijelaza na rimokatoličku vjeroispovijest Jelka spominje da sada živi među samim katolicima, »a i do sada sam vršila uz mog supruga katoličke vjerske dužnosti«.¹²

U srpnju na rimokatoličku vjeroispovijest prelazi Mara Krasojević, supruga dr. Mije Kolibasa, primarijusa u virovitičkoj bolnici. Kao razloge prijelaza navodi, među ostalim, i to da je rkt. vjera »bolja od pravoslavne« i da će u njoj »lakše postići spas svoje duše«.¹³

Slatinski župnik Julije Bürger u studenom 1941. moli Nadbiskupski duhovni stol za vjerski prijelaz Milana Lještaka i konvalidaciju njegova braka, sklopljenog u pravoslavnoj crkvi s Matildom Androš, rimokatolkinjom, te za djecu Daneta i Danicu. Također je tražio i prijelaz za Ljubu Lještak i njezino dvoje djece. Smatrao je da svi skupa mogu prijeći plativši jednu taksu, budući da su siromašni.¹⁴ Bilo je i obrnutih situacija, gdje su muškarci bili rimokatoličke vjeroispovijesti, a žene pravoslavne, ali su djeca iz kojekakvih razloga bila pravoslavna. Takav je slučaj bio kod Fabijana Kvasteka, rimokatolika, koji je bio ratni invalid. On se u pravoslavnoj crkvi u Gazijama vjenčao s Marijom Kvastek i s njom imao troje djece koja su odrasla u pravoslavnom selu Sušine i koja su bila pravoslavne vjeroispovijesti. Đurđenovački župnik je tražio 20. studenoga 1941. da im se omogući da prijeđu na rimokatoličku vjeroispovijest.¹⁵

Vrlo je zanimljiv dopis župnika Julija Bürgera Nadbiskupskom duhovnom stolu u vezi s molbom Ivane i Vase Grozdanić. Ivana je bila udana još 1913. za rimokatolika u Orahovici, ali je on otišao u Ameriku i ostavio je, nakon čega je ona uspjela ishoditi od orahovičkog župnika rješenje za rastavu. Potom se ponovno udala za financijskog priglednika Grozdanića. Već u travnju 1941. Ivana je došla tražiti prijelaz za sebe i supruga na rimokatoličku vjeroispovijest, ali ju je slatinski župnik Bürger odbio. Međutim, u studenom 1941. piše on Nadbiskupskom duhovnom stolu da se raspitao »kod dobrih svojih župljana«, koji su »mi rekli, da je išla u našu crkvu i da je inače dobra«. Spominje i činjenicu da je već stara 66 godina, a da suprug ima 60. »Rekla mi je, da sa svojim mužem nema više spolnih općenja, a on je i teško sklerotičan, te se boji, da će brzo i naglo svršiti i htjela bi ipak, da se može in articulo mortis isповјediti, da tako bar nekako popravi svoj grijeh«. U svojoj preporuci za prijelaz Ivane i Vase Grozdanića župnik je dodao: »Ovdje su protestanti pro-

¹² NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 7285/1941.

¹³ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 8947/1941.

¹⁴ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 19182/1941.

¹⁵ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 19930/1941.

veli jaku propagandu, da grčkoistočne prevedu k sebi, pa bi tako moliteljica došla iz zla u gore».¹⁶

Dakle, iz ovih pojedinačnih primjera vrlo je jasno vidljivo da su pojedinci prelazili s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest zbog egzistencijalne ugroženosti, odnosno osjećaja nesigurnosti u NDH i zbog ustaškog odnosa prema Srbima. Župnici su Nadbiskupskom duhovnom stolu u najvećem broju slučajeva preporučivali vjerske prijelaze, ali su načini pisanja preporuka za vjerski prijelaz bili vrlo različiti. Neke su pisane tako da je očigledno kako su župnici uistinu željeli pomoći ugroženim Srbima, a u nekima su preporuke bile popraćene uvredama poput one da su djeca bila »pitoma i nesrpskog izgleda«, što bi značilo da Srbi inače imaju divlji, odnosno nepitomi izgled. Nadbiskupski duhovni stol je gotovo sve molbe prihvaćao i na njih pozitivno odgovarao, iako u vrlo različitom roku – od svega nekoliko dana do nekoliko mjeseci, pa i duže.

Masovni prijelazi pravoslavnog stanovništva Vašćanskog arhidakonata na rimokatoličku vjeroispovijest

Na području Vašćanskog arhidakonata, posebno na području župa Voćin i Slatina, bilo je osobito mnogo masovnih prijelaza bez poimeničnog bilježenja prijelaznika, budući da su prelazila čitava sela, pa su nam ostali zabilježeni tek brojevi prijelaznika za pojedina sela. Jedan od prvih masovnih prijelaza koji je trebao biti proveden na području toga arhidakonata najavljen je na području župe Lukač, sjeverno od Virovitice, već 5. lipnja 1941. Ondje je župniku u Lukaču došao iz sela Brezovo Polje »nedavno jedan pravoslavac, ovdje naseljenik u jednoj pustari i dobrovoljac te je izjavio da bi iz tog sela Brezovog Polja jedno 10 obitelji htjelo prijeći iz grčko-istočne vjere u rimokatoličku«. Kao razlog je navedeno »korektno držanje katoličke crkve u svakoj situaciji».¹⁷ Župnik Stjepan Janković uputio je Nadbiskupskom duhovnom stolu upit kako da se postavi u toj situaciji i što da radi. Nadbiskupski duhovni stol mu je odgovorio ovako: »Saopćite ljudima stajališta crkve te ih, ako iskreno misle, možete poučavati u katoličkim istinama. U tom slučaju neka se također priučavaju katoličkoj crkvenoj disciplini. Upozoravate se tek na to da se dobra namjera upravo kod dobrovoljaca mora dobro ispitati, budući da bi kod njih mogla postojati bojazan da ih ne maknu, da ih pokreće strah pred gubitkom materijalnih dobara.»¹⁸

¹⁶ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 19967/1941.

¹⁷ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 6131/1941.

¹⁸ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 6131/1941.

Očito je da je Nadbiskupski duhovni stol procijenio da bi dobrovoljci željeli na taj način spasiti svoja imanja, odnosno da bi se na taj način spasili od prisilnih iseljavanja. Čini se, međutim, da do toga prijelaza nije došlo, budući da je veći dio naseljenika iz Brezovog Polja prisilno iseljen u Srbiju. Sa sličnim se problemom susreo i župnik u Đurđenovcu. On piše dopis Nadbiskupskom duhovnom stolu 17. lipnja 1941., u vrijeme kada je s područja te župe u Srbiju prisilno iseljeno više stotina ljudi. »Na teritoriju ove župe ima mnogo pravoslavaca, starosjedioca, naseljenika i radnika ovdje u koloniji. Budući da je svim pravoslavcima otkazan posao, a kolonistima, naseljenicima se prijeti s preseljenjem u Srbiju, sada traže izlaz jedino tako, da svi prijeđu na katoličku vjeru. Svi upravo strepe i dršću, jer se hvataju četnici i ubijaju, i upravo među njima vlada neka strava i žalost. Tako ovih dana dolaze u župni ured u povorkama izjavljujući da svi prijeđu na kat. vjeru. Kako pak ima i nevrijednih, mnogi naši ne odobravaju, da ih primimo. Kad bi ih primili, moglo bi ih biti oko 500-600 duša. Opet je težak posao radi pouke, a oni bi htjeli sve urediti čim prije.«¹⁹ Nadbiskupski duhovni stol je đurđanovačkom župniku odgovorio na sličan način kao i župniku u Lukaču, naglašavajući da je važno da prijelaz bude »iskren« i da prijelaznici moraju biti dobro »poučeni katoličkim istinama«. Evidentno je da nisu prešli svi oni koji su tada željeli prijeći, već da su ih ustaše tijekom lipnja, srpnja i kolovoza prisilno iselili u Srbiju. Sredinom srpnja 1941. zatražena je dozvola za prvi masovni prijelaz s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest na našičkom području. Dozvolu je potpisao nadbiskup Stepinac 12. kolovoza 1941. za 1.398 ljudi. Ondje je tada prešlo nekoliko sela: Bare, Kutovi, Predrejevo, Granice, Rozmajerovac, Gradac, Gornja Motičina, Ceremošnjak i Obradovci.²⁰

Tek u ožujku 1942. prelaze mještani sela Ostrošinci, nedaleko od Podgorača, zajedno s mještanima Albertinovca, njih 251 prema poimeničnom popisu, a podgorački župnik kao razlog njihova skupnog prijelaza navodi: »jer su žitelji navedeni u dobrim odnosima sa Hrvatima-katolicima«.²¹

U listopadu 1941. trebali su skupno prijeći mještani Orahovice i pravoslavni sela u okolici: Kokočak, Duzluk, Gornja i Donja Pištana.²² Čini se da je prijelaz obavljen tek kasnije, kad je na to područje poslan opat Sidonije Scholz. Naime, veliki župan Velike župe Baranja tražio je 8. studenog 1941. od Nadbiskupskog duhovnog stola da pošalje spomenutog svećenika da izvrši

¹⁹ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 6909/1941.

²⁰ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 13832/1941.

²¹ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 3508/1942 i 3524/1942.

²² NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 16866/1941.

prijelaz za spomenuta sela.²³ Čini se da su ta sela prešla tek u ožujku 1942. godine. Iz popisa koji je načinjen u kotarskoj oblasti u Našicama 12. ožujka 1942. doznajemo da 776 osoba iz Duzluka, Kokočaka, Orahovice, Donje Pištane, Gornje Pištane, Bukvika i Krajne traže od Nadbiskupskog duhovnog stola u Zagrebu dozvolu za prijelaz. Župnik iz Orahovice piše Nadbiskupskom duhovnom stolu da su prijelaznici poučeni istinama katoličke crkve, a da prelaze »dobrovoljno i iz uvjerenja kada sami traže što skoriji prijelaz«. Orahovički župnik ističe da prijelaznike priprema za prijelaz o. Sidoje Šolc, franjevac iz Našica. Iz dopisa koji naknadno šalje orahovički župnik Franjo Cvetnić vidljivo je da 14. travnja 1942. godine ovaj prijelaz još nije bio urađen.²⁴

Dana 13. ožujka za prijelaz su molbe podnijeli i stanovnici sela oko Slatinskog Drenovca, Pušina, Kraskovića, Prekoračana, Meljana i Đurišića.²⁵

Za prijelaz 346 pravoslavnih mještana sela Ilmindvora i Donjih Bazija podnio je molbu župnik iz Čađavice u travnju 1942. Molba je odobrena 18. travnja 1942. g.²⁶ I župnik u Crncu tražio je prijelaz za selo Suha Mlaka, odnosno za prijelaz 432 osobe iz toga sela. Čini se da se radilo o vrlo siromašnim seljacima jer je crnački župnik zatražio da im se odobri prijelaz uz skupnu taksu od 1.000 kuna, koliko su uspjeli prikupiti.²⁷ Sličan je slučaj bio i kod slatinskog župnika koji je preveo na rimokatoličku vjeroispovijest stanovnike sela Gornje Kusonje, koje je potpadalo pod sladojevačku župu. Ondje je na rimokatoličku vjeroispovijest prešlo 65 obitelji, od čega 16 obitelji nije imalo novca platiti biljegovinu, a ostalih 49 je platilo po 20 kuna biljegovine. Slatinski župnik je tražio oprost za ovih 16 obitelji koje su bile siromašne.²⁸ Bürger je preveo i naselje Donje Kusonje u prosincu 1941., a dozvolu za prevođenje toga sela tražio je od Nadbiskupskog duhovnog stola brzojavno, budući da ih je trebao prevesti nakon pisanja dopisa u roku od 4 dana.²⁹ Već 6. prosinca Nadbiskupski duhovni stol poslao je dozvolu za prijelaz toga naselja, a i oslobodio je stanovnike od plaćanja takse.³⁰ Zanimljiva je Bürgerova molba Nadbiskupskom duhovnom stolu za 278 žitelja sela Čeralije, koje je podučavao za

²³ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 4-IVO-1942. Osim Scholza, na područje Vašćanskog arhiđakonata poslani su i opat Bono Rendulić u Našice te opat Josafat Stipan u Viroviticu (NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 11-IVO-1942).

²⁴ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 4032/1942.

²⁵ Hrvatski državni arhiv (dalje HDA), Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja, Odjel bogoštovlja, kutija 32, 2600 – B- 1942.

²⁶ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 5035/1942.

²⁷ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 21108/1941.

²⁸ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 21105/1941.

²⁹ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 21036/1941.

³⁰ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 21036/1941.

prijelaz dalmatinski franjevac Stjepan Rade, a koji su spadali pod voćinskog župnika Josipa Martina. Među tih 278 pravoslavnih žitelja nalazi se i 8 Roma Stevanovića koji su također zatražili prijelaz. Očito je da je za sve tražene prijelaz odobren.³¹ U župi Sopje prešlo je 9. siječnja 1942. 300 pravoslavnih žitelja Kapinaca i Sopja. Prema riječima župnika, na poduku su mu dolazili uglavnom mlađi ljudi do 30 godina, dok su stariji »teže« dolazili.³²

Pravoslavna sela u okolici Virovitice također su prelazila masovno na rimokatoličku vjeroispovijest. O tome doznajemo iz virovitičkog *Hrvatskog tjednika*. Na rimokatoličku vjeroispovijest su prešli 16. studenog pravoslavni vjernici iz sela Cabune, 19. studenog stanovnici sela Budanice, a 6. prosinca stanovnici sela Borove, dok su u drugoj polovini prosinca prešli mještani Naudovca i Gačića.³³ U Pčeliću su prijelaz izvršili franjevci iz Virovitice.³⁴ U brdskim naseljima prema Đulovcu prijelaz su »spriječili četnici-komunisti«, jer je tamo buknuo ustanak. U siječnju 1942. prešlo je samo selo Pivnica Slavenska, smješteno na prvim obroncima Papuka uz prometnicu prema Daruvaru. Nakon rata tadašnji općinski bilježnik Ivan Lah izjavio je Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača da je prilikom prijelaza prekršten samo »njihov kaput, a da oni nisu«.³⁵

O masovnosti vjerskih prijelaza na području Gradine kraj Virovitice, gdje su se nalazila velika sela nastanjena Srbima, solunskim dobrovoljcima koji su tijekom ljeta 1941. prisilno iseljeni u Srbiju, ali i starosjediocima koji nisu u tolikoj mjeri iseljavani, govori i činjenica koju navodi gradinski župnik u pismu Nadbiskupskom duhovnom stolu 10. veljače 1942., u kojem ističe da je pod gradinsku župu potpalo 10 sela s oko 6.000 duša (Gačište, Zvonimirovac, Mitrovica, Srakovac, Nova Gradina, Nova Brezovica, Podravski Sokolac, Novi Budakovac, Tomislavovac i Majkovac). Očito je da su jedan dio od navedenih 6.000 ljudi bili nekadašnji pravoslavci, a veći dio novonastanjeni kolonizirani Hrvati iz pasivnih ili prenapučenih krajeva (Hrvatsko zagorje, Podravina, Lika, Dalmatinska zagora, Hrvatsko primorje).³⁶

Župnicima je u izvršavanju tih masovnih vjerskih prijelaza bila itekako potrebna pomoć. U Novoj Bukovici na slatinskom području u srpnju 1941. župnik se žali da ima »previše posla« s vjerskim prijelazima. »Teritorij naime

³¹ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 21533/1941.

³² NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 464/1942.

³³ Vidi: *Hrvatski tjednik*, br. 47, 22. studeni, 3; br. 49, 6. prosinac, 2; br. 50-51, 24. prosinac, 3.

³⁴ *Građa za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji*, knjiga I, Slavonski Brod 1962, 258.

³⁵ HDA, Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (dalje ZKRZ-Zh), kutija 474, 37627-37634/1946.

³⁶ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 216-IVO-1942.

ove župe spada pod 4 pravoslavne parohije. Zato volim kratko: mase dolaze.« Piše kako je »proučio napatuk o prelazu, pa zna, od ovih prelaznika ne dolazi nijedan s motivom uvjerenja, nego svi na silu i od straha. Što ću s njima?« Novobukovički župnik ističe kako nema ni »dovoljno vremena, ni dovoljno sprema« da pripravi za prijelaz na katoličku vjeru sve pravoslavne koji mu dolaze da bi prešli. Spominje čak kako mu je važnije »što ću jesti, a kamo li da sad na vrat na nos proučavam za te prelaze«. Stoga novobukovički župnik traži »nekog vjeroučitelja« kojega bi poslao Nadbiskupski duhovni stol, ali traži da se taj pomoćni vjeroučitelj »sam izdržava«, budući da on za svoje »filijale u Slatinskom Drenovcu i Čeralijama nije primio ni pare jedne, a kamo li čitavu kunu«. U popisu u kojem donosi imena 30 osoba koje žele prijeći na rimokatoličku vjeroispovijest uz svakoga donosi i neki komentar zbog čega želi prijeći, pa tako uz jednog stoji »kud će grbavac«, uz drugoga da »bar dobije mirovinu«, uz treću »kud će stara«, uz četvrtoga kako su »prigodom protjerivanja dobrovoljaca i kolonista iz sela Brezik ovu obitelj civilne vlasti ostavile, uz uvjet prelaza«, uz petoga kako je »molio prijelaz plaćući«, uz obitelj Vejin kako »svoje prezime čitaju Wein« i da su zato »ostavljeni kod protjerivanja«... Novobukovički župnik na kraju dopisa ističe da je nemoguće sakupljati »te pravoslavce u crkvi«, jer su »neki 5, 8 i 10 km daleko«. »Moralo bi se na najmanje tri razna mjesta učiti i ići se k njima.« Da to ne bi morao raditi, župnik je otišao na bolovanje na temelju liječničkih svjedodžba, a »kapelan Poljak nije kadar to uraditi«. ³⁷ Iz dopisa novobukovičkog župnika postaje jasno koliko su opterećenje župnicima u nacionalno i vjerski mješovitim krajevima predstavljali masovniji prijelazi. U Slavoniji i na Baniji takvih je slučajeva bilo iznimno mnogo, pa su misionari bili uobičajena pomoć koju je slao Nadbiskupski duhovni stol. Vidljivo je da su u novobukovičkoj župi Srbi bili poučavani po selima, odnosno da su misionari odlazili od sela do sela i ondje poučavali srpsko stanovništvo nauku rimokatoličke crkve, a potom, kad su smatrali da su spremni za prijelaz, uz dozvolu državnih vlasti, tražili od Nadbiskupskog duhovnog stola tu dozvolu. Gdje je bilo posebno mnogo pravoslavnih vjernika koji su prešli na rimokatoličku vjeroispovijest, a u blizini nije postojala rimokatolička župa, osnivane su nove prijelazničke župe. Tako je bilo u Gornjem Miholjcu.

U Gornjem Miholjcu skupni prijelaz na rimokatoličku vjeroispovijest urađen je 23. studenog 1941. Za prijelaz su se prijavile 484 osobe, ali nisu bili svi prisutni obredu primanja, pa tako nisu svi primljeni. Misionari, koji su obavljali vjerski prijelaz, ističu da nisu primljeni ili bolesni starci ili oni koji su bili zapriječeni. Vidljivo je da su misionari dobili punomoć da primaju

³⁷ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 12726/1941. Vidljivo je da pojedini župnici nisu bili zadovoljni činjenicom da su u nekim slučajevima pravoslavni »dobili krila«, pa »ih šokci trebaju i mole«, pa »postaju pomalo drzoviti u vladanju i izrazima«, kako se izrazio novobukovički župnik. NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 21296/1941.

pravoslavne u rimokatoličku vjeroispovijest preko telefona, a u dopisu Nadbiskupskom duhovnom stolu traže to napismeno. Ističu također da treba »brzo raditi jer propaganda radi jako«.³⁸

Slatinski župnik Bürger u dokumentu koji 2. prosinca 1941. šalje Nadbiskupskom duhovnom stolu ističe da je na području nekadašnje parohije Gornji Miholjac bilo sveukupno 2.410 stanovnika, od toga 1.818 rimokatolika i 592 pravoslavna, koji su uglavnom prešli na rimokatoličku vjeroispovijest. Stoga traži da se bivšu parohijalnu crkvu u Gornjem Miholjcu pretvori u rimokatoličku bogomolju. »U Gornjem Miholjcu nalazi se pravoslavna crkva, koja se uz prigradnju sakristije daje potpuno upotrijebiti za buduću župnu crkvu. Nalazi se i župni stan sa namještajem bivšeg paroha.« Bürger je predložio da se selo Novaki pripoji župi Gornji Miholjac, iako je prije potpadalo pod župu u Sopju.³⁹ I u Mikloušu je trebala biti osnovana nova župa, prema prijedlogu župnika u Novoj Bukovici. Novobukovički župnik je zahtijevao da se miklouška pravoslavna crkva ne ruši, nego da se pretvori u rimokatoličku župnu crkvu.⁴⁰ Mještani Donjih i Gornjih Kusionja, Donjih Meljana i Bistrice, na slatinskom području, tražili su od Nadbiskupskog duhovnog stola, nakon vjerskog prijelaza, rimokatoličkog župnika i osnivanje župe, odnosno »katehizaciju« u trima školama. U Donjim Meljanima pravoslavna crkva je pretvorena u rimokatoličku i u njoj je održana misa 30. studenog 1941. te prijelaz na rimokatoličku vjeroispovijest. Želja mještana je bila da se na mjesto župnika postavi pater Ambrozije Miletić, koji je u navedenim selima obavio prijelaz na rimokatoličku vjeroispovijest.⁴¹

Na područje slatinskog kraja bila su poslana četiri misionara iz Dubrovnika (franjevci Silvester Škunca, Ambrozije Miletić, Vlado Margaretić i Fabijan Kuble), a sladojevački se župnik uvelike bunio zbog njihova djelovanja na području njegove župe. Naime, prema pisanju sladojevačkog župnika, »jedan od fratara traži kapelaniju u Meljanima (kilometar udaljena od Sladojevaca), a drugi govori javno, da ja nisam za dugo ovdje na župi. Tako mi bune župljane, a mene smućuju«. Sladojevački župnik Jesih ističe kako je on sam u mogućnosti obaviti prijelaz ostalih pravoslavnih te da se »tim fratrima smjesta zabrani svako djelovanje u mojoj župi«. ⁴² Protiv dubrovačkih misionara bunio se i novobukovički župnik koji je tražio da se fratra Vlahu Margaretića ukloni iz njegove župe. Naime Margaretić je služio polnoćku u nekadašnjoj pravoslavnoj crkvi u Mikloušu, a najavio je služenje mise na Staru i Novu godinu te

³⁸ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 6-IVO-1942.

³⁹ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 8-IVO-1942.

⁴⁰ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 29-IVO-1942.

⁴¹ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 37-IVO-1942.

⁴² NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 44-IVO-1942.

na Bogojavljenje. Novobukovički se župnik brinuo da mu ne odvuče njegove župljane u Miklouš pa da mu crkva »ne bude poluprazna«. Da novobukovički župnik nije imao povjerenja u nove rimokatoličke vjernike pokazuje činjenica koju je istaknuo u svojem dopisu, da »skoro svi u svim selima slave Pravoslavni Badnjak – i Božić!«⁴³ I voćinski se župnik bunio protiv misionara koji su djelovali na njegovom području. S obzirom na to da su i na voćinskom području djelovali misionari, voćinski se župnik s pravom zapitao zašto Crkva od njega traži da se drži svih propisa kod primanja pojedinih vjernika u rimokatoličku vjeroispovijest, dok kod misionara nema takvih traženja. »Kako će ovi prelaznici moći shvatiti zašto oni ne mogu biti primljeni ni uz najbolju volju, pouku i plaćene već takse, a drugi su mogli bez svega toga. I u tom slučaju je ugled župnika pao na ništa, jer će svi ovi kazati, da je to samo njegova samovolja. Ne preostaje dakle drugo nego, da se župnik također ne drži formalnosti ili da zapita prečasni naslov, da li je on još uvijek župnik.« Na ove riječi voćinskog župnika Nadbiskupski duhovni stol je odgovorio da Crkva može imenovati misionare koji imaju posebne ovlasti, a voćinskog župnika kori da se i dalje mora držati formalnosti jer njihovo »neodržavanje tereti savjest, a može navući i odgovornost spram pretpostavljene Vam oblasti«. Uz to župniku, očito samo na znanje, šalju popis prijelaznika iz sela Kometnika, Macuta, Huma, Lisičina, Popovca, Huma Varoši i Voćina, koji nije sačuvan.⁴⁴

O tome kako je izgledala pouka i sam prijelaz pojedinih mjesta u okolici Voćina piše fratar Berković, koji je izvršio pouku i sam prijelaz pravoslavnih na tome području. Za selo Hum Berković piše ovako:

»Pouku sam držao u kući seljanina Lukić Stanka. Trajala je pouka od 28. veljače do 6. ožujka. Držao sam pouku triput dnevno, a zadnjih dana i po četiri puta dnevno: napose za djecu, napose za ženske i napose za muške. Održao sam ukupno 28 sati pouke. Pohadjanje pouke kao i pažljivo slušanje bilo je pohvalno, a učenje glavnih stvari također je bilo marljivo. Pošto svi znadu čitati osim staraca, kupili su katehizme. Prodato je 100 katekizama. Stoga u tom bio je uspjeh bolji nego u drugim selima gdje ne znaju čitati i gdje nisam imao pri ruci katekizama. Kada sam ih prilično poučio i pripremio za čin prijelaza poslao sam brzoglasnik 5.III. Nadbiskupskom stolu u Zagrebu: 'Hum poučen. Primanje po već dobivenoj jurisdikciji. Župnik pravovremeno obaviješten. Dr. Berković, misionar'. Obred primanja obavio sam dne 6. ožujka u istoj kući gdje sam držao pouku. Muškarce primio sam do podne, a ženske poslije podne tako da se mogu svi ukućani izmeniti. Nakon toga ispovjedio sam sve ženske, a dne 7. ožujka došao je vlč. župnik i kapelan, te su mi pomogli ispovijedati muškarce. Ja sam u zvoniku, koji je bio okićen, služio sv. misu i preko sv. mise pred zvonikom pričestio sve prelaznike. Tu su bile uređene kupe za tu zgodu.

⁴³ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 65-IVO-1942.

⁴⁴ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 4755/1942.

Vlč. župnik takodjer je služio sv. misu u 12 sati i pričestio ostatke. Opet dne 7. ožujka primio sam u više navrata one, koji nisu mogli prisustvovati zajedničkom primanju i primio sam starce i bolesnike u kućama u prisustvu kneza i još jednog svjedoka. Prije samoga primanja prozvao sam sve i označio, koji su prisutni, te na koncu sastavio zapisnik, koji su potpisali svjedoci toga čina: seoski knez Rinek Stjepan i Ridl Franjo. (...) Cijelo selo se je prijavilo za prijelaz osim dvije obitelji i to: Lukić Spasoje i Lukić Pavle – Primljeno je 109 obitelji sa 401 člana. (...) Poslani su brzopjavni pozdravi Poglavlniku i Nadbiskupu. Poglavlniku dr. Anti Paveliću – Zagreb. Kada se ispunja želja Kristova: Neka bude jedno stado i jedan pastir i u našoj domovini Hrvatskoj. Pozdravljamo Vas: Za dom spremni! (...) Na koncu mi je napomenuti, da bi ovo mjesto bilo zgodno za sjedište župe za ova sela: Hum, Hum Varoš, Popovac, Lisičine, Mačkovac, Slana Voda i Ciganska-Dol. Na pouku su dolazili i katolici osobito sva djeca, koja su polazila školu a sada je zatvorena. Također ispovjedili su se mnogi katolici ovom zgodom. Ovdje trebaju i katolici više pouke i više zanimanja za njihove duhovne potrebe.«⁴⁵ Berković je u opisu prijelaza sela Macute opisao kako je izgledalo slavlje u Voćinu, gdje je obavljen prijelaz svih pravoslavnih iz naselja Voćin, Hum, Hum Varoš, Popovac, Macute, Kometnik i Lisičine. »Na tu svečanost (koja se održala 14. ožujka, *op. a.*) došao je i g. Veliki župan dr. Hefer sa tajnikom g. Vrbancem, te ravnatelj župskog redarstva, kotarski predstojnik iz Slatine, logornik. Od strane crkvene vlasti bio je dekan prečasni Bürger. Voćin je bio okićen sa zastavama. Na mjestu dočeka bio je podignut slavoluk. Ova sela došla su u povorkama, predvođena konjanicima sa zastavama i tablom, na kojoj je bilo označeno ime sela. Dočeku prisustvovala su sve vlasti, društva i korporacije te školska djeca. Na dolasku pred općinom pozdravni govor održao je općinski načelnik i jedan prelaznik, te jedna djevojčica deklamirala je prigodno jednu pjesmicu. G. veliki župan održao je odmah tu na dolasku dugi i značajni govor, koji je učinio duboki utisak na sve, a osobito na prelaznike. Nakon toga formirala se je povorka predvođena od križarske glazbe. Neposredno prije sv. Mise primio sam selo Macute u krilo katoličke crkve. Tom zgodom oprostio sam se sa prelaznicima kao na svršetku misionarskog rada u njihovoj općini. Istaknuo sam kako je sjeme posijano, ali će izginuti, ako se zapusti. Stoga je potrebno osnovati još najmanje tri nove župe i to u: Drenovcu, Čeralijama i Humu ili u Lisičinama. (...) Priredjen je zajednički objed u Hrvatskom domu, na koji su uz spomenutu visoku gospodu, bile pozvane i mjesne vlasti i društva, te predstavnici iz sviju sela prelaznika. (...) Nakon ove vanjske proslave ja sam se povratio u Macute i ostao još dva dana. Kako svi nisu mogli doći u Voćin na dan primanja zbog slabog vremena, daljine, golotinje i bosotinje, a morao je opet da netko ostane kod kuće, to sam se povratio da sve primim i ispovjedim i pričestim (...) Primio sam 112 obitelji sa 485 članova.«

⁴⁵ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 218-IVO-1942.

Misionar Berković je predlagao da se pravoslavna crkva u Macutama ne sruši, već da se preuredi u rimokatoličku. Sličan je izvještaj napisao i za sela Čeralije, Rijenci, Bokane i Balinci, iz kojih se za prijelaz prijavilo 1.335 članova iz 281 obitelji. Za službu Božju predlagao je da se održava u bivšoj sokolani u Čeralijama, a župski stan i ured je trebao biti u kući nedaleko od škole. U Voćinu je bilo 1.000 prijelaznika iz 200 obitelji, a u Hum Varošu i Popovcu 161 obitelj sa 720 članova, dok je u Čačincima prešlo 67 obitelji s 323 osobe. Iz broja navedenih prijelaznika vidljivo je da u knjigu prijelaznika župe Voćin nisu ubilježeni oni koji su masovno prelazili, već samo pojedinačni prijelaznici. Prijelazi i pouke na voćinskom i čačinačkom području obavljani su između prosinca 1941. i travnja 1942. U svim naseljima pouku i prijelaz je obavio fratar Petar Berković.⁴⁶

Zaključak

Vidljivo je da su i masovni prijelazi, uz pojedinačne prijelaze, u prve dvije godine postojanja NDH bili na području Vašćanskog arhiđakonata učestali, posebice na području župa Voćin, Orahovica, Nova Bukovica, Slatina, Našice i Cnac. Vjerski su prijelazi gotovo u potpunosti prestali nakon uspostave Hrvatske pravoslavne crkve sredinom 1942. godine. Vjerske su prijelaze u najvećoj mjeri obavljali misionari, franjevci iz Dubrovnika, Našica i Virovitice koje je poslao Nadbiskupski duhovni stol da pomognu župnicima. Koliko se čini, franjevci su svoj posao dobro obavili, budući da su prešla gotovo čitava sela, posebno u župama koje smo naveli. Ipak, ti prijelazi su bili kratkotrajni i oni su, kao što je primijetio i novobukovički župnik, od strane prijelaznika bili učinjeni samo formalno, a nekadašnje pravoslavno stanovništvo i dalje se držalo svojih starih običaja. Neki su župnici pojašnjavali svoje djelovanje u vjerskim prijelazima, kao na primjer župnik Julije Bürger koji u izvještaju od 24. lipnja 1943. Nadbiskupskom duhovnom stolu u Zagrebu o vjerskim prijelazima Židova i pravoslavaca jasno i nedvojbeno navodi: »Sve je to bilo radi zaštite njihovih života i imovine.«⁴⁷

Znakovito je da je upravo u jeku pouka koje su vršili franjevci na tome području, u mjesecu siječnju 1942. godine, poubijano srpsko stanovništvo sela Kometnik nedaleko od Voćina, što ukazuje na to da su Srbi na ovome području, poučeni tim primjerom, zasigurno prelazili u masama na rimokatoličku vjeroispovijest, što im je trebalo osigurati egzistenciju na području ovog dijela Slavonije. Za razliku od srpskih sela u ravničarskom dijelu virovitič-

⁴⁶ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 218-IVO-1942.

⁴⁷ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 6576/1943., list 361. Dopolni Župnog ureda Slatina od 24. lipnja 1943., br. 51/1943., vidjeti i Stjepan Kožul, *Stradanja u Zagrebačkoj nadbiskupiji za vrijeme Drugoga svjetskoga rata i poraća*, (Zagreb 2004.), 155.

kog, slatinskog, orahovičkog i našičkog područja, naseljenih kolonistima koji su masovno organizirano prisilno iseljeni tijekom ljeta 1941., sela u brdskim zonama navedenog područja uglavnom su bila stara srpska naselja, pretežno naseljena tijekom 17. i 18. stoljeća, pa ti Srbi nisu bili prisilno iseljavani. Oni su, dakle, bili obuhvaćeni drugim tipom rješavanja srpskog pitanja, a to su bili masovni vjerski prijelazi. Osnivanje novih rimokatoličkih župa na tome području ukazuje na masovnost pojave vjerskih prijelaza, odnosno na činjenicu da stare župe nisu mogle pokriti toliki broj novih vjernika. Slična se situacija dogodila i na virovitičkom području, gdje su Hrvati, naseljeni u nekadašnja srpska kolonistička sela, potpuno promijenili nacionalnu i vjersku strukturu toga teritorija i brojčano povećali pojedine župe toliko da su župnici jedva mogli obavljati svoje dužnosti u okviru svojih župa. U svibnju 1942. spominje se u dokumentu Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja da je već određen »dan rasprave za osnutak župa u Cabuni, Dijelki i Gornjem Miholjcu, a trebalo bi osnovati još sljedeće župe«, pa se navodi župe u Slatinskom Drenovcu s 3.276 »prelaznika«, Čeralijama s njih 1.828, Slanoj Vodi sa 741, Gačiću s 360, Lisičinama s 1.645 i Medincima sa 194 »prelaznika«.⁴⁸ Također je vidljivo i da župnici nisu voljeli misionare, odnosno da su smatrali da im misionari oduzimaju vjernike i da su zbog svoje agilnosti popularniji, kako među novopečenicima, tako i među »starim« rimokatolicima koji su ih, barem u nekim slučajevima, simpatizirali više nego stare župnike. To je možda najjasnije vidljivo kod novobukovičkog župnika, koji je zbog opsežnosti posla oko prekrštavanja nabavio liječničke svjedodžbe koje je koristio da pred Nadbiskupskim duhovnim stolom prikaže kako je nesposoban da sam izvrši prevjeravanja, a kada mu je pomoć pristigla smatrao je da će mu misionari preoteti pastvu. U konačnici, treba se osvrnuti i na broj prevjerenih, kojih je prema sačuvanim poimeničnim popisima bilo 6.685, a realno zasigurno mnogo više, budući da nam nisu sačuvani svi poimenični popisi prijelaznika na voćinskom, slatinskom, gradinskom, čačinačkom, orahovačkom, našičkom, crnačkom i bukovičkom području. Prema sumarnim izvještajima misionara Berkovića vidljivo je da se za prijelaz samo na području voćinskog kraja prijavila najmanje 3.941 osoba te da je većina prijavljenih i prešla na rimokatoličku vjeroispovijest, a da je u knjige upisano manje od 100 prijelaznika. Na čačinačkom području nije upisan niti jedan prijelaznik, a u biti ih je bilo najmanje 323, prema izvještaju franjevca Berkovića.

⁴⁸ HDA, Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja NDH, Odjel bogoštovlja, kutija 64, 85/5543. Ustanovljavanje župa na tome području provedeno je samo u Rušanima i Gačiću, a u ostalim mjestima nije »radi sadanje nesigurnosti sa strane partizana u tim mjestima«. HDA, Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja NDH, Odsjek bogoštovlja, kutija 53, 9825-B-1942. Vidi taj podatak i u: Škiljan, »Stradanje Srba, Roma i Židova«, 356.

Summary

RELIGIOUS CONVERSIONS FROM THE ORTHODOX TO THE ROMAN CATHOLIC CONFESSION IN THE TERRITORY OF THE ARCHDEACONATE OF VAŠKA (VIROVITICA, SLATINA, ORAHOVICA, NAŠICE) AT THE TIME OF THE NDH (1941-1945)

The area of the Vaška archdeaconate comprised during the period between the wars the districts of Virovitica, Slatina and Našice. According to the census from 1931, somewhat less than one third of the population was Orthodox. In this paper the author researches into the conversions from the Orthodox to the Roman Catholic confession in this area during the period between 1941 and 1945. The research is based on the records from archival fonds such as the Archbishop's Clerical Board of the Archbishop's Archive in Zagreb, the Ministry of Justice and the Ministry of Justice and Worship of the Croatian State Archive. Based on the list of names of converted persons, i.e. of those who filed an application to convert, in the area of 23 parishes in the territory of the Vaška Archdeaconate, the author concludes that no fewer than 6,685 Orthodox persons filed an application to convert to the Roman Catholic confession, mainly from April 1941 to April 1942. According to the preserved documents from the Archbishop's Archive in Zagreb and the Croatian State Archive, more conversions actually took place; however, no list of names of those who filed an application to convert or of those who did convert is preserved. Such a problem arose in the parish of Voćin where people converted collectively, in huge numbers, and the missionaries, conducting the religious conversions, documented merely the number of the converts. In this paper the author discusses the types of individual conversions.

Keywords: religious conversions, Serbs, Second World War, Independent State of Croatia (NDH), Virovitica, Slatina, Našice, Orahovica

(Translated by Mica Orban Kljajić)

Kontakt autora:

dr. sc. Filip Škiljan, Institut za migracije i narodnosti, Trg Stjepana Radića 3,
10000 Zagreb,
e-mail: filipskiljan@yahoo.co.uk

